

Слід зауважити, що це був майже єдиний закон, котрий тривалий час підтримував владний авторитет Центральної Ради. Проте щодо обставин арешту й перебування в тюрмі міністра землеробства Б.-О. Зарудного та й інших членів парламенту промовчали...

Одинадцять в'язнів четвертий день перебували у „похмурому льосі”, без води, чекаючи вирішення своєї долі. Вартові проводили в дворі розстріли „під знаком... антисемітизму”. Проте пильно стерегли „зрадників”. Полковник з охоронців, почувши, що серед арештантів перебував народний міністр земельних справ, звернувся до ув'язнених, розшукуючи цього міністра. Б.-О. Зарудний відгукнувся. Глузуючи, полковник спитав, „...а ви щось розумієте в земельних справах?” Міністр стримано обізвався: так, дещо розумію! „А землю ви бачили коли-небудь?” – знов спитав полковник з вільних козаків. То вже було занадто... Не тільки ув'язнені, а навіть старший вартовий запротестували й попросили полковника залишити приміщення.

До в'язнів прибула парламентська комісія у складі представників з усіх фракцій УЦР для розслідування справи арешту. Вони цікавилися харчуванням, умовами перебування, визнавши приміщення непридатним для цього, проте зовсім не пояснили причини ув'язнення. Почалася розмова про розстріли і Б.-О. Зарудний наводив відповідні приклади. Присутній М. Ковенко розлютувався та пообіцяв після перевірки „показати, заарештованим „розстріли”. Після того як голова комісії осмикнув коменданта, Б.-О. Зарудний завершив перервану оповідь, висловивши своє обурення. Комісія сповістила, що тих, хто добровільно „прилучився до арештованих”, мають скоро звільнити. З трьох військовий комендант звільнив двох, у тому числі й Б.-О. Зарудного.

Наступного дня міністр залишив в'язницю. Все ж комендатура взяла з нього обіцянку мовчати про те, що він бачив у в'язниці та нікому й нічого не розповідати. Словом, урядовцю заборонили ділитися вістями, в тому числі й про розстріли.

Внаслідок наступу більшовицьких військ УЦР 26 січня 1918 р. тимчасово залишила столицю. Згадані арештовані, про яких йшла вище мова, покинули в'язницю. Політичні події йшли своєю історичною чергою. Під час подорожі національного уряду до Житомира загубилися всі документи щодо зазначеного арешту українських есерів...

Нам залишилося розповісти про найтрагічнішу обставину – яскраву ілюстрацію тих відразливих гримас, якими спотворене обличчя будь-якого революційного руху. У середині дня 27 січня 1918 р. на квартиру українського есера, члена УЦР, Всеукраїнської ради селянських депутатів та ЦК Селянської спілки І. Пугача постукали. Зайшла група з кількох осіб у військовій формі із задачею арештувати мешканців. В той час в квартирі перебував міністр землеробства Б.-О. Зарудний. Йому нікуди було податися. Він побоювався йти додому, після нещодавнього арешту, але й не дуже довіряв Центральній Раді, через ніяковість котрої опинився у в'язні. З ними був член УЦР Л. Бочковський з Полтавщини.

Отже, названий арешт випродукував громаду українських лівих есерів, котрі стали символом боротьби революційних елементів партії „з

опортуністичною політикою” ЦК трьох перших періодів існування УПСР. Колеги партійців-есерів згадували, що Б.-О. Зарудний був членом ЦК УПСР третього скликання, але „рішучо та гостро” боровся проти дій керівного парторгану. Членом ЦК УПСР другого складу був І. Пугач, проте напрямок його головної діяльності „мало відповідав його поглядам”. Л. Бочковський був членом ЦК УПСР першого (установчого) скликання, до якого ставився „з найгострішою опозицією”. Так, звичайні члени партії волею обставин не тільки не відбивали в собі напрямків виразної партійної діяльності, а навпаки, „являлися її противниками”. Їх арешт навіть слабо мотивував брак „великого історичного досвіду в житті УПСР”, як згодом уточнювали їх колеги.

Незважаючи на це, група військових заарештувала згаданих осіб як членів УЦР. Через півтори-дві години того ж дня цих людей не стало. Всі владні особи, в тому числі й з боку більшовиків, зграйно заявляли, що ніхто на давав наказу про розстріл. Іншими словами: „...самі солдати розстріляли” [4].

Замість висновків. 27-річний Б.-О. Зарудний перебував міністром землеробства місяць. За той час однозначно стверджувати про ефективність його керування міністерством непросто, але вже відчувалися його здібності та невикористані можливості. Водночас він потрапив у політичну драму, що закінчилася трагедією особисто для нього. Маємо також відрядити читача до матеріалів окремого дослідження [12]. В ньому є чимало підстав щодо втрачених надій для українського сільського господарства...

1. *Про землю / Київська Земська Газета. - 1917. - № 12.*
2. *Уряди України у ХХ ст. Науково-документальне видання. - К., 2001. - С. 27.*
3. *Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2 т. - К., 1996. Т. 2.*
4. *Богдан-Олександр Зарудний. Ілюстрований збірник. - Х., 1919.*
5. *Кооперація и социализм / Запросы Жизни. - 1916. - № 9.*
6. *Революція и кооперація / Крестьянин и рабочий. - 1917. - № 12.*
7. *Центральний державний архів вищих органів України. - Ф. 1060. - Оп. 1. - Спр. 35.*
8. *Любовець О.М. Українські партії й політичні альтернативи 1917 - 1920 років: Монографія. - К., 2005.*
9. *Боротьба. - 1917. - 13 грудня.*
10. *Боротьба. - 1918. - 5 березня.*
11. *Винниченко В. Відродження нації. В 3 -х т. - К., - Відень, 1920. - Т. II.*
12. *Мельник Ю.Ф., Вергунов В.А., Глазунов Г.О. Сільське господарство України доби 1917 - 1920 рр.: міністри землеробства. - К., 2008.*

І.М. Завадська, М.І. Палилюлько

ІНТЕГРАЦІЯ ІДЕЇ ГРОМАДСЬКОЇ АГРОНОМІЇ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ В ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХХ ст.

Багатий історичний досвід формування сільськогосподарської освіти в період з другої пол. ХІХ ст. та початку ХХ ст. сприяв розвитку та удосконаленню товарно-грошових відносин у сільській місцевості, приведенню у дію трудових

ресурсів на основі ведення раціонального господарства. Значної цінності набували у цьому зв'язку узагальнення й впровадження в практику досвіду зародження і утвердження засад громадської агрономії.

Метою статті є дослідження громадської агрономії в організації сільського господарства України в першій чверті ХХ ст. Об'єктом вивчення є інститут громадської агрономії як суспільно-економічне явище в сільському господарстві України; предметом – ідеї та принципи громадської агрономічної діяльності, що сприяли збереженню пріоритету за дрібними господарствами та сприяли підтримці масового сільського господарства.

Сприяння розвитку цього явища у сільськогосподарському виробництві було і те, що на початку ХХ ст. з'явилися наукові праці економістів і аграрників А. Бухенбергера [1], Т.Ф. фон дер Гольца, Б. Бретано у Німеччині, Д. Золя у Франції, Картера у США, В. Вінера [2], А. Кауфмана [3], В. Морачевського [4], І. Долгіх [5], О. Чайнова [6], А. Челінцева [7], О. Чупрова [8], О. Фортунатова [9], А. Фабриканта, К. Мацеєвича [10] в Російській імперії, які узагальнили та систематизували практичний досвід, визначили завдання і методи громадської агрономії, обґрунтовували її як розділ аграрної політики, самостійну наукову систему й окремий навчальний предмет, місце у системі сільськогосподарських наук.

В середовищі науковців та практиків-аграріїв формувалася думка, що однобічне, спрямоване тільки на розподіл, аграрне виробництво ніколи не приведе до сталого добробуту хліборобського населення, коли одночасно систематично не працювати над підвищенням продуктивності сільського господарства. Низька продуктивність селянських господарств пояснювалася не малою кількістю землі, а низькою продуктивністю та доходністю землі. „Сільськогосподарська політика, – писав А. Бухенбергер, – як сукупність норм має підкріплювати заходи технічного вдосконалення” [1, 35]. Він окремо виділяв „політику землеробства” як державний вплив на аграрний лад країни, і „опікування про технічну культуру землеробства – заходи для піднесення сільськогосподарського виробництва”. О. Фортунатов вважав, що сприяння розвитку сільського господарства є окремою галуззю сільськогосподарської політики кожної держави [9, 216].

Український вчений К. Мацеєвич, праці якого стали „першою теоретичною підставою громадської агрономії” [10], а сучасники агрономи вважали його „корифеєм громадської агрономії” [11, 60], у 1911 р. видав „Общественно-агрономические этюды. Сборник статей по вопросам организации мелкого хозяйства” [12] – наукову монографію, присвячену організації дрібного господарства на засадах громадської агрономії. У цій та наступних працях він розглядав і як галузь аграрної політики, планомірну діяльність, спрямовану на поступ масового сільського господарства, збільшення його продуктивності й інтенсивності, реорганізацію за промисловим типом шляхом самодіяльності та самопомоги самих виробників. Він вважав, що будь-яке сприяння зростанню сільськогосподарського виробництва буде ефективним, якщо ґрунтуватиметься на місцевій самодіяльності. Тому

теоретичне і практичне значення має організація та визначення ділової компетенції всіх суспільних сил. Оскільки громадська агрономія охоплює систему заходів на задоволення господарських запитів населення, то однаково важливі примусова дія законів для забезпечення суспільних інтересів, територіально обмежена діяльність місцевого само-врядування щодо організації господарства і особиста господарська ініціатива виробників, об'єднаних у вільних союзах для оборони приватних інтересів. Вчений наголошував на синтезі демократичної аграрної політики і громадської агрономії як умови прогресу сільського господарства [10, 116].

К. Мацеєвич першим серед агрономів Російської імперії проаналізував напрями і методи громадсько-агрономічної діяльності: просвітницький і практично-показовий, що поширювали сільськогосподарські знання і вміння, вдосконалювали аграрну культуру, але особливу увагу звертав на теоретизацію господарсько-організаційного. На його думку, допомога у розв'язанні організаційно-виробничих проблем (організація окремих елементів праці, таких, як техніка, капітали, товарообміну на громадських засадах, землеустрою, оренди, впорядкування громадських земель тощо) дрібного господарства дозволить їм ефективніше використовувати виробничі ресурси. Ним був обґрунтований організаційно – кооперативний напрям у діяльності агрономічних організацій. Зокрема, кооперація розглядалася Мацеєвичем як один з методів громадської агрономії, що збільшує еко-

номічні можливості селянських господарств і сприяє наближенню місцевої агрокультури до типу, зумовленого історичними господарськими процесами. Базою кооперації може бути господарство інтенсивного типу з високим рівнем агрокультурних і організаційних вимог, що сприяло широкому вияву кооперативної самодіяльності. Громадська агро-

номія внесла в кооперативний рух планомірність і свідомість. Вчений обґрунтовував теорію сталості трудового господарства, стверджував, що аграрна політика повинна враховувати залежність еволюції сільськогосподарства від взаємодії великого і дрібного господарства.

К. Мацеєвич писав про залежність методів агрономічної праці та її ефективності від використання знань про природничо-економічні та ґрунтово-кліматичні умови району праці, сільськогосподарської культури виробників і принципів організації місцевого господарства, забезпечення його потреб і узгодженості заходів з загальнокультурним рівнем населення, його запитамі, господарською ініціативою. Агроном повинен вивчати не лише типи певних господарств, але й організаційні можливості селян-господарів, щоб знати, з ким і як працювати.

І. Долгіх у ”Заметках по элементарному курсу Общественной Агрономии” (1913 р.) дав таке визначення громадської агрономії — „сукупність усіх законодавчих, громадських і адміністративних заходів, які повинні, по-перше, знищити правові, економічні та природні перешкоди до найкращого обробітку й експлуатації земельної власності, по-друге, мати на меті вдосконалення техніки й

економіки сільського господарства впровадженням удосконалених методів у масу населення, організацією господарства і культурно-економічну організацію самого населення... Викликати інтенсифікацію господарства і є метою сучасної громадської агрономії". Він стверджував, що сільськогосподарська політика повинна змінити спеціальний розділ „підкування про технічну культуру”, змістом якої є громадська агрономія [5, 15-17].

О. Чайнов у 1917 р. опублікував книгу „Основные идеи и методы работы общественной агрономии”, яка вважається першою спробою аналізу громадської агрономії як окремої наукової системи. Практичною основою його праці була російська земська форма організації агрономічної допомоги населенню. Дослідник писав, що громадська агрономія — це система громадських заходів, яка намагається спрямувати еволюцію сільського господарства до найбільш раціональних (в умовах часу і місця) нині форм. Вона має удосконалювати технології рослинництва і тваринництва, змінювати організаційний план господарства у бік більшої відповідності умовам економічної діяльності країни, організувати місцеве населення у союзи і товариства, які взяли б на себе зміцнення і поглиблення нових господарських підвалин [6, 5,9].

На початку 1920-х рр., у зв'язку зі змінами, що відбулися у суспільно-економічному та політичному житті України: впровадження непу в Радянській Україні; приєднання Східної Галичини до Речі Посполитої II, викликали дискусії щодо питання про конкретний зміст громадської агрономії як галузі практичної діяльності.

Так, В. Доманицький — український науковець та громадський діяч періоду національно-визвольних змагань 1917–1920 рр., з травня 1923 р. перебував в еміграції, працював в Українській господарській академії в м. Подєбрадах та Українського вільного університету у Празі, вважав, що аграрна політика розв'язує приватно-господарські проблеми агровиробників (сприяє реформуванню господарств, організує ефективне використання капіталів і праці) та здійснює заходи державно-господарського характеру: захищає інтереси агровиробників, виробляє економічну й агрокультурну програму розвитку сільського господарства, забезпечує плановість праці та фінансування, сприяє механізації, хімізації, меліорації, організує переробку і збут продукції, забезпечує суб'єкти господарювання агрономічною допомогою [13, 222-223]. У працях з теорії громадської агрономії [14, 15-20] вчений наголошував, що обов'язковим суспільним чинником і складовою аграрної політики є громадська агрономія — раціональна і доцільна для кожної країни система агрономічних заходів, спрямованих на запровадження наукових досягнень у широкі маси господарів, забезпечення тісного зв'язку з практичними господарями. Систематична та планова агрономічна допомога сільському населенню є найважливішим засобом підвищення продуктивності господарств. Він розширював зміст громадської агрономії аграрною наукою й освітою. В. Доманицький доводив, що її основне завдання — усунути дефекти дрібного господарства, досягти ефективності міжгосподарських відносин,

збільшити товарність сільського господарства, розширити і зміцнити внутрішній ринок, сприяти промисловій індустріалізації, як наслідок — сприяти зростанню добробуту і культури окремих родин, громад і країни. Першочергові агрономічні заходи повинні раціоналізувати господарство без вкладення капіталів, пізніше — потребувати незначних капіталовкладень (шлях раціоналізації інтенсифікації), нарешті, запроваджувати заходи, які вимагали значних коштів (шлях інтенсифікації). Важливо правильно поставити діагноз хвороби господарства і намітити способи лікування, пам'ятати, що поліпшення господарства можливе лише еволюційно-поступово протягом десятків років, що раптових „чу-дес” у господарюванні та в агрономічній практиці не буває. Агрономічна робота повинна спиратися на самодіяльність хліборобського населення. Сила примусу і державні заходи в галузі сільського господарства необхідні, коли відповідають більшості хліборобського населення. Вони здійснюються через публічно-правові місцеві та громадські організації: самоврядування, сільськогосподарські товариства і кооперативи, тому постійна взаємодія та розподіл праці між учасниками агроринкової економіки є найбільш важливою ознакою розвитку громадської агрономії.

Ефективність агрономічної допомоги населенню залежала від узгодженості планів та злагодженості дій, праці на колегіальних основах, яку повинні творити територіальні сільськогосподарські координаційно-контрольні органи — центральні та провінційні ради, комітети, з'їзди агрономів. Їх завдання — формувати аграрну політику, визначати підлеглість агроперсоналу, засоби управління, фінансування, контролю, зв'язку з різними місцевими чинниками і населенням. Правильно побудована система плануючих, координуючих і контролюючих органів забезпечить доцільність агрономічної праці, її популярність у місцевого населення, належне фінансування. Використовуючи світовий досвід, учений доводив, що система громадської агрономії в різних країнах залежить від конкретних природно-історичних, політичних, соціально-економічних, культурно-побутових умов, соціальної справедливості аграрної політики, що повинна зрівняти права і можливості хліборобського населення в отриманні державної та громадської допомоги. Кожна країна повинна вибрати систему громадської агрономії: централізовану, коли вся або частина її є державним апаратом, а агрономи — державними службовцями; децентралізовану, коли агрономічна справа передається на місця, а уряд лише фінансує і контролює видатки, визначає напрями аграрної політики шляхом призначення субвенцій, премій, нагород, або „автономну агрономію”.

Вчений наголошував, що система громадської агрономії має бути побудована так, щоб забезпечити високий кваліфікаційний рівень і сталість агроперсоналу, для цього важливо створити сприятливі матеріальні (зарплата, помешкання, засоби пересування) та морально-психологічні (автономність і справедлива оцінка праці, повага) умови, строгий і справедливий добір на конкурсній основі, можливість подальшого навчання. Необхідно, щоб праця агронома була аполітичною, без партійного присмаку і тенденцій,

понадкласовою та понадпартійною. Бажано, щоб агроном не належав до жодної партії, або, у крайньому разі, навчився відокремлювати і для себе, і у відносинах з людьми свої суб'єктивні погляди і переконання від політики агрономічної організації.

В. Доманицький звертав увагу на психологічні, педагогічні та виховні моменти в діяльності агронома. У статті „Творимо нове українське село” він писав: „Будь-яке поліпшення, будь-яке нововведення в господарстві громадський агроном може зробити лише через душу, через психіку фактичного господаря – селянина”. Основна функція громадського агронома – виховна, він „має до діла не лише з полем, лукою, с/г рослинами, с/г тваринами тощо, але передовсім з людьми, що ці поля та луки управляють, що ті с/г рослини та с/г тварини плекають, – з душою, з психікою тих людей. Щоб створити сучасне сільське господарство, громадська агрономія формувала нову культуру і свідомість, що ставали творцями нового господаря. „Український агроном творить нове українське господарство через нового селянина – українця, через нову культуру українського села” [15, 46-47].

У Речі Посполитій Польській, до якої входив західний регіон України, аграрна політика створила національну систему громадської агрономії, що стала важливим фактором прогресу сільського господарства. Термін „громадська агрономія” поширився з 1928 р. після виходу книги В. Грабського „Реформа громадської агрономії”, який запозичив його із праць російського вченого О. Чайнова [16]. Польські вчені обґрунтовували громадську агрономію як складову аграрної політики, окрему науку і діяльність, що базувалася на приватній ініціативі, праці держави і самоврядування, сприяла поширенню і використанню агрономічних знань, піднесенню матеріальної та духовної культури окремих господарств і сіл [17, 36-37].

Отже, громадська агрономія утвердилася як суспільна (державно-громадська) діяльність, спрямована на зростання масового сільськогосподарського виробництва і розвитку аграринкової економіки. Вона охоплювала систему заходів допомоги агровиробникам з боку урядової та представницької влади, громадських сільськогосподарських асоціацій для організації сільськогосподарського виробництва і вдосконалення аграрної культури; створення ефективного агропідприємницького господарювання, сервісної, збутової та переробної інфраструктури аграрного ринку; забезпечення активної участі сільськогосподарських товаровиробників у поліпшенні власного господарства і розвиткові громадсько-організованих форм господарського життя; формування стосунків учасників аграринкової економіки і державно-громадського регулювання аграрного виробництва. Організаційною формою громадської агрономії стала агрономічна служба, що від окремих заходів з метою організації та раціоналізації господарств і галузей на початку ХХ ст. перейшла до комплексної реконструкції сільського господарства у 20-30-х рр. ХХ ст.

Таким чином, громадсько-агрономічна діяльність ґрунтувалася на принципах приватної власності, самоорганізації, самопомоги, ініціативи та самодіяльності агровиробників, об'єднаних у

господарських і громадських організаціях; допомоги виробникам з боку урядових і представницьких органів влади, забезпечення колегіальності й узгодженості у роботі агрономічних організацій, відповідності програми їх діяльності економічній політиці держави, планам реконструкції сільського господарства країни і конкретного району; підтримки масового сільського господарства, усіх суб'єктів господарювання і збереженні пріоритету за дрібними господарствами.

1. А. Бухенбергер. *Агрополітика. Лейпциг. – 1913.*
2. Винер В.В. *Крестьянский вопрос с точки зрения сельскохозяйственного прогресса. – М., 1906.*
3. Кауфман А.А. *Аграрный вопрос в России. – М.: Московское научное издательство, 1918.*
4. *Агрономическая помощь в России / Под ред. В. В. Морачевского. – Петроград: Изд-во департамента земледелия, 1904.*
5. Долгих И. *Записки по элементарному курсу общественной Агрономии. – Рига, 1913.*
6. Чайнов А. *Основные идеи и методы работы общественной агрономии.*
7. Челинцев А.Н. *Участковая агрономия и счетоводческий анализ крестьянского сельского хозяйства. – Самара: Типография губернского земства, 1914.*
8. Чуров А.И. *Мелкое земледелие и его основные нужды. – С.-П.: Типография Альтишлера, 1907.*
9. Фортунатов А. *Курсы по кооперации. Об изучении кооперации. – М.: Изд. 2-е ун-та Н. А. Шаняевского, 1914. -Т.1.*
10. Мацевич К. (Ашин К.) *Общественно-агрономические этюды. Сборник статей по вопросам организации мелкого хозяйства. – Х., 1911.*
11. Доманицький В. *Сорок літ громадсько-економічної праці професора Костя Мацевича // Український агрономічний вісник. – 1938. – № 6.*
12. Мацевич К. *Очередные задачи общественной агрономии // Труды 1-го Всероссийского сельскохозяйственного съезда в Киеве. 1-10 сентября 1913 г. – Вып. 2. – К., 1914.*
13. Доманицький В. *Як зоорганізована громадська агрономія в різних країнах світу // Кооперативна республіка. – 1931. – № 6.*
14. Доманицький В. *Чому потрібна громадська агрономія? // Кооперативна республіка. – 1931. №1.*
15. Доманицький В. *Творимо нове українське село // Гюстрований господарський календар „Сільський господар” за звичайний рік 1938.*
16. Grabsky W. *Reforma agronomii społecznej. – Warszawa. – 1928.*
17. Pawlikowski W. *Agronomia społeczna w Polsce 1918-1939. – Warszawa: PWM, 1978.*

О.С. Каденюк

ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКОЇ АГРОНОМІЇ В ЗАХІДНОУРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1919–1939 рр.)

У сучасних умовах реформування соціально-економічних відносин в аграрній сфері важливого значення у впровадженні сільськогосподарських знань набувають не тільки державні інституції, а й громадські організації. Тому досвід, набутий в організації та поширенні фахових знань в селянському середовищі Східної Галичини, залишається актуальним і на сьогоднішній день.